

DESPRE COMPONENTA CALITATIVĂ A CADRELOR DIDACTICE DIN INSTITUȚIILE DE ÎNVĂȚĂMÎNT SUPERIOR DIN MOLDOVA (1976-1985)

Ana Drumea

Noua lege a învățămîntului, adoptată recent de către Parlamentul Republicii Moldova, a acceptat pentru sistemul de instruire din republică acele niveluri, trepte și cicluri care sînt comune pentru majoritatea țărilor lumii (învățămîntul primar, gimnazial, liceal, colegial, universitar, postuniversitar). Introducerea în viață a acestui sistem are menirea de a ridica nivelul calitativ de instruire și de educație în concordanță cu practica și tradiția mondială. Desigur că este necesară și o perioadă de tranziție în care vor fi căutate variantele optime ale realizării acestui program. Oricare, ar fi ele, subiectul principal al traducerii în viață îl vor constitui, totuși, cadrele didactice. De aceea, credem că în contextul respectiv este necesară și o analiză a componenței calitative a potențialului disponibil de cadre didactice în diferitele trepte de învățămînt, atît la momentul actual, cît și în perioadele precedente, cu scopul de a evidenția practica pozitivă acumulată, precum și lacunele care tocmai au determinat necesitatea stringentă de reorganizare a sistemului de instruire.

Din contextul de probleme majore care necesită o analiză științifică, am ales drept obiect de cercetare unele aspecte ale componenței calitative a cadrelor din învățămîntul superior din Moldova în decurs de zece ani, sau două cincinale, care au precedat "restructurarea gorbaciovistă". În această perioadă au continuat să se cristalizeze și să se afirme principiile de bază ale aceluia sistem de învățămînt, inclusiv superior, pe care l-am moștenit pînă în zilele noastre.

Această problemă n-a fost încă cercetată de pe pozițiile științifice contemporane. Deși în unele publicații din anii '80 au fost expuse anumite date generale despre evoluția componenței cadrelor didactice din învățămîntul superior (V. Kerdivarenco, Gh. Rusnac, A. Dudnic etc.)¹, totuși în ele n-au fost analizate schimbările produse în anii 70-80, n-a fost evidențiată esența multor indici calitativi de apreciere a cadrelor și n-a fost dată aprecierea unor metode practice în procesul de pregătire a specialiștilor cu studii superioare. În cele ce urmează, bazîndu-ne pe unele materiale statistice din arhiva Ministerului învățămîntului al Republicii Moldova, vom încerca o analiză sub diferite aspecte a componenței calitative a cadrelor didactice din învățămîntul superior în anii 1976-1985.

Indicele de bază al componenței calitative a cadrelor din învățământul superior din perioada cercetată îl constituie în principiu corelația dintre numărul lectorilor cu grade și titluri științifice și științifico-didactice și al celor fără asemenea grade. Creșterea numerică a primilor era considerată drept indice principal în sporirea calitativă a potențialului cadrelor didactice, și, pe bună dreptate, acest indice ar fi trebuit să aibă un caracter de bază, în cazul dacă atât procesul de pregătire a tezelor (disertațiilor), cât și activitatea de mai departe a celor ce le susțineau ar fi decurs într-un mediu cu un înalt nivel științific. La noi activitatea cadrelor didactice din învățământul superior era, în mare parte, orientată spre îndeplinirea programului de predare a cursurilor generale de prelegeri, acesta fiind prea vast și supraîncărcat. În același timp, se ignorau un șir de factori calitativi care, în țările cu tradiții seculare de învățământ superior, sînt considerați ca fiind de bază: pregătirea și publicarea materialelor pentru cursurile speciale (propușe apoi pentru o alegere liberă studenților), organizarea diferitelor seminare științifice speciale, publicarea revistelor științifice, publicarea studiilor în limbi de circulație internațională, schimb de specialiști de înaltă calificare cu centrele mondiale științifice, participarea regulată cu referate la sesiuni și simpozioane internaționale, organizarea unor asemenea sesiuni proprii, gradul de solicitare a lucrărilor științifice ale lectorilor, etc.

Desigur că în dările de seamă ale instituțiilor de învățământ superior din republică se aduceau exemple despre unele activități de asemenea gen, fără a se specifica, de cele mai multe ori, că este vorba de excepții. Printre asemenea exemple erau enumerate colectivele de lectori, cunoscute și peste hotarele republicii, care elaborau probleme științifice prioritare, fiind conduse de profesorii de la Universitatea de Stat - A. M. Zamorzaev, I. E. Perlin, B. A. Scerbacov, de la Institutul Politehnic - I. E. Clistorin, M. A. Kerdivarenco, V. I. Zagriațchii, de la Institutul Pedagogic din Chișinău - profesorul A. M. Marit, și alții. Chiar cifrele din aceleași dări de seamă ne demonstrează că activitatea științifică a instituțiilor de învățământ superior rămînea modestă. Astfel, în decurs de 10 ani (1976-1985) au fost publicate circa 2700 denumiri de lucrări, au fost obținute aproximativ 700 brevete de invenții și 24 patente peste hotare². La prima vedere cifrele par impunătoare, însă dacă luăm în considerație numărul de lectori din instituțiile superioare (în 1976 - 3146, în 1980 - 3631, în 1985 - 4507) și faptul că în numărul lucrărilor editate erau incluse multe cărți și broșuri metodice concrete, de cultură generală, de propagare a științei, precum și cele numite de "iluminare politică", atunci numărul lucrărilor fundamentale apare cu mult mai modest. Dar chiar și numărul global de publicații nu acoperea cu 35-40 la sută numărul total de lectori. Dacă vom lua în considerație și faptul că o parte din lectori au publicat în această perioadă cîte mai multe lucrări, atunci deducem că peste 50 la sută din numărul total de lectori n-au publicat de sine stătător nici o lucrare în decursul unui deceniu.

Pentru a camufla întrucîtva caracterul insuficient al activității științifice a lectorilor, la criteriile de apreciere calitativă se adăugau diferiți indici suplimentari

tari. Printre asemenea cerințe figurau, de exemplu, frecventarea regulată a cursurilor și facultăților de perfecționare a calificației, stagierea la instituțiile de învățământ superior și științifice de prestigiu din U.R.S.S. (mai ales din Moscova, Leningrad, Kiev). În 1976-1985, 47,3 la sută dintre lectori au beneficiat de stagieri și 32,8 la sută au frecventat facultăți și cursuri de perfecționare a calificației³. Majoritatea lectorilor, însă, nu treceau o asemenea reciclare la 5 ani, ci beneficiau de ea o dată la 10-12 ani. Esențialul este că instruirea la cursuri și facultăți de perfecționare avea un caracter preponderent formal, iar rezultatele aproape că nu se luau în considerație în procesul de lucru, nu influențau asupra promovării și remunerării cadrelor didactice⁴.

O altă formă practică de conducere a învățământului superior în procesul de pregătire calitativă a cadrelor didactice era organizarea cabinetelor, comisiilor și consiliilor metodice. Asemenea comisii erau organizate pe lângă toate facultățile de învățământ superior. Ele aveau planuri de lucru care prevedeau desfășurarea de conferințe metodice, inspectarea reciprocă de către colegi a lecțiilor și analiza lor, organizarea lucrului independent al studenților, însușirea unor metode noi de predare etc. Nu e greu de observat că acest lucru era în multe privințe analogic cu cel din școala medie.

În 1979, pe lângă Ministerul învățământului superior și mediu de specialitate, au fost create consilii metodico-științifice la disciplinele umanitare și tehnice, care, în 1979 - 85, au pregătit și au difuzat în instituțiile respective 15 materiale și recomandări metodice⁵.

O mare parte dintre aceste structuri metodice, neavând o tradiție universitară, aveau un caracter formal; planurile lor de lucru nu se îndeplineau sistematic.

Pentru a elucida cauzele și consecințele atitudinii formale în aprecierea nivelului calitativ al cadrelor didactice din perioada cercetată vom recurge la analiza unor cifre concrete. Să vedem, deci, care era situația în ce privește completarea instituțiilor de învățământ superior din republică în anii 1976-1985 cu cadre care aveau grade și titluri științifice.

În perioada respectivă, în republică, ca și în toată Uniunea Sovietică, existau două niveluri de grade științifice: candidat (corespunzător cu actualul doctor) și doctor (corespunzător cu actualul doctor habilitat) în științe. Lectorii aveau următoarele titluri științifico-didactice: profesor (actualmente profesor universitar), docent (conferențiar), lector superior și asistent. În cele ce urmează vom folosi aceste denumiri.

În anul 1976 în componența statelor celor 8 instituții de învățământ superior din republică figurau 3142 de lectori, dintre care 46,3 la sută aveau grade științifice de doctori și candidați în științe. Titluri științifico-didactice aveau: 103 profesori și 880 docenți. 9 doctori în științe aveau și titluri academice, de academicieni și membri corespondenți. Peste 10 ani, din numărul total de 4507 lectori, grade științifice aveau 49,3 la sută (vezi tabelul). Deja aceste cifre, chiar după criteriul de

bază de atunci, ne mărturisesc că creșterea substanțială a numărului de lectori nu era însoțită de o sporire corespunzătoare a numărului celor cu grade științifice. Deci, procesul avea un caracter, în principiu, extensiv.

CADRELE DIDACTICE DIN INSTITUȚIILE DE ÎNVĂȚĂMÎNT SUPERIOR DIN MOLDOVA ÎN ANII 1976-1985*

	1976		1980		1985		în % față de 1976
	lectori	%	lectori	%	lectori	%	
1	2	3	4	5	6	7	8
Totalul personalului conform statelor Inklusiv:	3146	100	3631	100	4507	100	143,2
doctori în științe	108	3,4	117	3,2	160	3,5	148,1
candidați în științe	1347	42,8	1632	44,9	2065	45,8	153,3

* Tabelul este alcătuit pe baza materialelor Arhivei Ministerului Învățămîntului al Republicii Moldova, inv.12, dos.1336, f.1; inv.1, dos.717, f.85.

Cadrele didactice cu grade științifice erau repartizate de asemenea neuniform între instituțiile de învățămînt superior: la Institutul de medicină ele constituiau 62,9%, Institutul agricol 55,5%, Institutul Pedagogic din Tiraspol 54,3%, Universitatea de Stat 52,9%, Institutul Pedagogic din Chișinău 43%, Institutul Politehnic 37,8%, Institutul Pedagogic din Bălți 32,3% și Institutul de Arte 7,3%.

La începutul anilor 80, ca și în cincinalul precedent, cel mai mic procentaj de lectori cu grade științifice era la Institutul de Arte (21%) și Institutul Pedagogic din Bălți (34,4%). N-au atins bariera de 50 la sută Institutul Politehnic (40,2%) și Institutul Pedagogic din Chișinău (45,4%).

Această tendință, cu unele abateri neînsemnate, s-a păstrat și în a doua jumătate a anilor 80. Cel mai înalt procentaj de doctori și candidați în științe era în Institutele de Medicină, Agricol și Pedagogic din Chișinău, în Universitatea de Stat, iar cel mai scăzut, la Institutul de Arte (22,5%) și Institutul Pedagogic din Bălți (34,9%)⁶.

În anii 1976-1980 cel mai mult a crescut numărul lectorilor cu grade științifice în domeniul științelor umanitare (69,7%). În științele chimice acest indice a constituit 37%, fizico-matematice 33%, biologice 28,4%⁷. Totodată, foarte scăzut

în comparație cu indicii republicani era procentajul lectorilor cu grade științifice în domeniul studiului artelor (3,3%), arhitecturii (17,6%), științelor pedagogice (30,8%) etc.⁸ Pînă la sfîrșitul perioadei cercetate schimbări substanțiale în aceste domenii nu s-au produs. Deci, putem conchide și în acest caz că unele instituții de învățămînt superior (Institutul Pedagogic din Bălți, Institutul de Arte) și unele specialități nu aveau o bază științifică suficientă nu numai la momentul creării lor, dar și în decursul unui timp îndelungat. Pregătirea extensivă a cadrelor devenise o constantă, chiar conform indicilor calitativi considerați atunci oficiali. Desigur, o asemenea atitudine față de nivelul calitativ al cadrelor didactice se răsfrîngea negativ în mod direct asupra gradului de pregătire a studenților.

Să analizăm cu cifre concrete care era componența calitativă a cadrelor didactice din perioada cercetată, luînd drept măsurătoare un alt indice de bază aplicat în practica mondială - completarea catedrelor cu doctori în științe și profesori. Menționăm din capul locului că la noi nu toți lectorii cu titlul de "profesor" aveau gradul de "doctor în științe", obligatoriu în acest caz în țările avansate. În republică titlul pedagogic de "profesor" în unele cazuri era conferit fără condiția de a fi doctor în științe, iar cu timpul aceste excepții au devenit regulă. Amintim că în 1976 doctorii în științe alcătuiau 3,4, iar în 1985 3,5 la sută din numărul total al lectorilor (vezi tabelul). Și tot în același an 1976, din numărul de 308 șefi de catedre, 36 nu aveau nici un fel de grade și titluri științifice și științifico-pedagogice⁹. În 1980, în instituțiile de învățămînt superior din cadrul Ministerului învățămîntului superior și mediu de specialitate (Universitatea, Institutele pedagogice și cel de arte), dintre cele 206 catedre existente, 29 erau conduse de specialiști în general fără grade științifice și numai 40 de profesori. Deci, numărul acestor 40 de catedre corespundea formal normelor din practica internațională.

În 1985, 16 catedre ale instituțiilor de învățămînt superior din cadrul acestui minister continuau să fie conduse de persoane fără grade științifice¹⁰, iar din numărul total de 359 catedre de la toate instituțiile de învățămînt superior respectiv 39¹¹.

Iată, deci, spre deosebire de majoritatea altor țări, catedrele (în cele mai multe cazuri) nu erau centre de specializare profesională concretă a studenților și de antrenare a lor în activitatea științifică. Pe primul plan în activitatea acestora se situa îndeplinirea normativului extrem de voluminos de prelegeri la obiecte cu caracter general, adică acele cursuri care în țările occidentale sînt însușite de regulă în liceele de profil. În detrimentul pregătirii calitative a studenților era promovată îndoctrinarea lor la obiectele menite să propage ideologia marxistă (istoria P.C.U.S., economia politică, materialismul dialectic, materialismul istoric, comunismul științific), activitate dirijată de catedre speciale. Aceste cursuri nu numai că răpeau studenților timpul necesar pentru specializare la catedrele de profil, dar îi și abăteau de la procesul de studiere a materiei de pe pozițiile obiectivității științifice. Nu mai

vorbim despre caracterul preponderent pseudoștiințific al materialului predat de lectorii de la aceste catedre, acest moment fiind abordat nu o dată în presă.

Lacunele substanțiale în procesul de specializare a studenților ar fi putut fi recuperate în mare măsură prin intermediul invitării unor profesori de peste hotare, practică devenită tradițională în țările occidentale. Pentru noi, în această privință, era deschisă o singură direcție - spațiul U.R.S.S., care a fost exploatat într-o anumită măsură. În instituțiile corespunzătoare de învățământ din republică au fost invitați cunoscuți savanți și profesori de la Universitatea "M. Lomonosov" din Moscova - Lupanov O.B., Orlov D.S., Axenov E.P.; de la Universitatea din Leningrad - Buinov M.V., Birman M.Ș. și alți specialiști în diferite domenii științifice. În total, în anii 1976-1985, în instituțiile de învățământ superior din republică au ținut prelegeri în fața studenților, au participat la conferințe științifice, au acordat ajutor consultativ etc. circa 460 de specialiști (academicieni, doctori și candidați în științe), invitați din alte republici ale U.R.S.S. Totuși, în 1980-1985, din numărul de 589 de savanți invitați, au sosit numai 271¹². În acest răstimp (conform informației de care dispunem) n-a fost invitat oficial nici un savant din Occident, fapt ce contribuia la izolarea de mai departe a procesului de pregătire a specialiștilor din republică de practica mondială.

Lipsa la multe catedre a unui mediu științific necesar nu permitea chiar și studenților care așteptau cu brio instituția respectivă de a se încadra în activitatea științifică postuniversitară. Aceasta a influențat negativ procesul de pregătire a cadrelor prin doctoratură (numită atunci aspiratură). Cea mai mare parte a termenului stabilit pentru pregătirea tezei era folosit pentru căpătarea deprinderilor elementare necesare cercetării științifice. De aceea, tezele erau prezentate numai peste câțiva ani după expirarea termenului aspiraturii, iar în unele cazuri după 7-8 ani sau nu mai erau deloc prezentate. Astfel, din 224 de persoane care au absolvit aspiratura în anii 1981-1985 în instituțiile de învățământ superior, subordonate Ministerului de învățământ superior și mediu de specialitate, au susținut tezele în termenul stabilit numai 16, adică 6,7 la sută. În această perioadă din aspiratură au fost exmatriculate 39 persoane¹³. În unele cazuri în calitate de conducători științifici erau numiți lectori care nu cunoșteau suficient metoda pregătirii aspiranților. Astfel, în 1980-1985 a șasea parte din conducătorii științifici de la Institutul Pedagogic din Chișinău n-au pregătit pentru susținere nici o teză¹⁴.

O altă situație se observă în procesul de pregătire a specialiștilor prin intermediul aspiraturii cu destinație specială din afara republicii - în peste 40 de instituții de învățământ superior și științifice din Moscova, Leningrad, Kiev, Minsk ș.a. În aceste cazuri, candidații, de regulă, erau aleși din rândurile asistenților care susținuse deja examenele de minimum și aveau chiar și publicații științifice¹⁵. În anii 1976-1980 au absolvit aspiratura cu destinație specială peste 100 persoane, dintre care 86 la sută cu succes, iar, în 1981-1985, 168 persoane, respectiv 67 la sută¹⁶. Acest fapt ne demonstrează, o dată în plus, că absolvenții instituțiilor

superioare din Moldova puteau să se încadreze în activitatea științifică numai după ce un anumit timp (adesea în calitate de asistenți) lucrau asupra lichidării lacunelor în pregătirea lor profesională.

Problema calității multor teze susținute (originalitatea lor, caracterul novator etc.) este o problemă aparte și nu o vom ataca, ci am dori să subliniem aici doar un aspect: obținerea gradului de candidat în științe era adesea privită ca o formalitate strict necesară pentru ocuparea posturilor științifico-didactice respective (de lector superior, apoi docent) și nu constituia un nou pas în procesul de investigații întreprinse de catedră într-o direcție științifică anumită. După susținerea tezei, ani la rând, fostul competitor publica compartimente ale acestei teze sub formă de articole, creînd iluzia unei activități științifice permanente. În schimb, gradul științific îi permitea să țină cursuri de prelegeri nu numai în domeniul în care persoana respectivă se considera specialist. Astfel, era ceva obișnuit, de exemplu, ca un lector să susțină teza în probleme de istorie națională contemporană sau istorie a P.C.U.S., dar să țină un curs de istorie antică sau medie universală, sau invers.

În asemenea condiții, pregătirea următoarei teze, a celei de doctorat, de multe ori nu era rezultatul unei activități continue asupra problemelor abordate în teza de candidat, dar era, mai mult, un produs al eforturilor depuse în decursul unui concediu de creație de doi ani, cînd docenții erau transferați în funcția de cercetători științifici superiori și eliberați de prelegeri și seminare. Se presupunea, desigur, că aceste persoane au deja pregătite un anumit volum din viitoarea teză, însă în cel mai bun caz acest material adunat era insuficient pentru ca în decursul următorilor 2 ani lucrarea să fie definitivată. Astfel, în 1976-1980, în instituțiile de învățămînt superior ale ministerului respectiv au fost transferați în funcția de cercetători științifici superiori 20 de persoane, dar au susținut în decursul acestui cincinal numai 6, în 1980-1985 din 32 de asemenea persoane au susținut doar 14¹⁷. În 1981-1985 la institutele pedagogice și Institutul de Arte nici unul dintre lectori n-a susținut teza de doctor în științe¹⁸. Concediul de creație nu constituia adesea etapa de încheiere a tezei, ci abia începutul pregătirii ei.

În asemenea circumstanțe, pregătirea tezelor de doctorat se târăgăna mult; fie că doctoranții nu aveau timp ori cunoștințele necesare, fie că lipsea chiar mediul științific corespunzător pentru a finaliza teza. Iată de ce în cadrul mai multor direcții științifice prioritare numărul de doctori în științe era neînsemnat: spre mijlocul anilor 80 ei alcătuiau în științele tehnice 1 la sută, filologice 2,2 la sută, juridice 2,6 la sută etc. Mai mult, doctorii în știință lipseau cu desăvîrșire în mediul cadrelor didactice de la facultățile de pedagogie, psihologie, studiul artelor și arhitectură¹⁹.

Aspectele prezentate mai sus alcătuiesc numai unele momente din complexul de probleme ce țin de pregătirea cadrelor didactice universitare. Asemenea probleme, cum ar fi acomodarea procesului de pregătire a cadrelor didactice la necesitățile economice, culturale și naționale ale republicii, utilizarea limbii române

în sistemul de învățământ superior, componența potențialului didactic după vîrste, sex, naționalitate etc., necesită o examinare aparte.

Din cele comunicate pînă aici, am putea conchide că în perioada cercetată se crease un corp de cadre didactice pentru învățământul superior care permitea funcționarea lui doar la un anumit aspect calitativ. Un șir de circumstanțe, atât obiective, cît și subiective, stagnau perfecționarea acestuia. Una din acestea decurge chiar din sistemul global de organizare a învățământului în fosta U.R.S.S., și anume: școala medie nu dădea absolvenților cunoștințele necesare, iar studenții înmatriculați, în majoritatea cazurilor, nu erau pregătiți pentru a se încadra în sistemul de învățământ superior. În acest sens, se simțea vădit lipsa etapei liceale de pregătire, cu elemente de specializare concretă în domeniul unor direcții științifice. În instituțiile de învățământ superior se încerca recuperarea acestei lacune prin predarea cursurilor generale la obiectele, care mai fusese studiate, succint, în școală. Predarea sistematică a acestor obiecte și a cursurilor de pregătire politică-ideologică le răpea studenților timpul necesar specializării profunde și acumulării deprinderilor elementare pentru activitatea științifică. La rîndul lor, doctoranzii (aspiranții) se confruntau cu lipsa deprinderilor de cercetare științifică, pe care ar fi trebuit să le însușească în timpul studiilor universitare.

Un alt factor de influență asupra pregătirii cadrelor didactice și științifice din învățământul superior ținea de politica statului în acest domeniu - izolarea științei sovietice de mediul academic mondial. Nu numai că nu se întrețineau legături permanente cu centrele universitare de peste hotare și nu se întreprindeau investigații comune, dar nici nu se acceptau forme asemănătoare de organizare a învățământului superior, care în Occident aveau tradiții seculare și dădeau rezultate remarcabile.

Astfel, în majoritatea cazurilor, catedrele instituțiilor de învățământ superior din republică nu constituiau centre științifico-didactice, care ar fi conduse de un profesor universitar și ar face investigații într-o anumită direcție științifică prioritară (pe baza cărora s-ar fi pregătit cursuri speciale, seminare, la care ar fi fost antrenați și studenții), ci erau în realitate niște structuri intermediare de dirijare a activității pedagogice a lectorilor (îndeplinirea normativului de ore de prelegeri, seminare, lecții practice etc.).

Dintre circumstanțele cu caracter subiectiv și cu influență negativă în acest domeniu de activitate am evidențiat nivelul foarte scăzut al cerințelor calitative în pregătirea cadrelor didactice și în aprecierea activității științifice, substituirea acestor exigențe cu diferiți indici formali, de multe ori nefiind specifici școlii superioare (mai ales legați de organizarea metodică a instruirii). Se căuta în general substituirea parametrilor calitativi în pregătirea și aprecierea cadrelor didactice prin parametri de ordin cantitativ. De exemplu, se introduceau noi specializări, fără a avea o bază științifică necesară.

Toate aceste realități triste impuneau încă în perioada respectivă o restructurare radicală a sistemului de învățământ superior, dar într-un stat totalitar care se îngrijea să pregătească cadre, inclusiv și didactice, doar pentru a-i servi interesele, politica și ideologia sa, asemenea transformări erau imposibile.

- 1V. A. Kerdevarenko, *Naradnomu hozjastvu - kvalificirovannye kadry*, Kișinjov, 1986; G. E. Rusnak, *Rukovostvo Kompartii Moldavii v vysșej i srednej special'noj školy (1961-1986)*, Kișinjov, 1988; A. Dudnik, *Zabota partii o kadrah vuzovskih obșcestvovedov*, în "Kommunist Moldavii", 1983, nr.4.
- 2 Arhiva Ministerului învățământului al Republicii Moldova (A.M.Î. R.M.), inv.1, dos.163, f.133, 134.
- 3 *Ibidem*, dos.925, f.147.
- 4 *Ibidem*, dos.925, f.13.
- 5 *Ibidem*, dos.63, f.6.
- 6 *Ibidem*, dos.45, f.171, 172.
- 7 *Ibidem*, dos.45, f.172; dos.401, f.82.
- 8 *Ibidem*, dos.401, f.82; dos.45, f.173; dos.52, f.28; dos.119, f.57.
- 9 *Ibidem*, inv.12, dos.1336, f.1.
- 10 *Ibidem*, inv.1, dos.925, f.230.
- 11 *Ibidem*, inv.12, dos.1336, f.1.
- 12 *Ibidem*, inv.1, dos.925, f.157, 161.
- 13 *Ibidem*, inv.1, dos.925, f.154, 228; dos.926, f.143; dos.163, f.135.
- 14 *Ibidem*, dos.925, f.154; dos.926, f.142.
- 15 *Ibidem*, dos.925, f.136, 137, 228; dos.163, f.136; dos.925, f.138.
- 16 M. I. Dmitrieva, *Sotrudnicestvo Moldavs koj SSR s sojuznymi respublikami v narodnom obrazovanii i nauke*, Kișinjov, 1984, p.77; A.M.Î. R.M. inv. 1, dos. 163, F.135; dos.925, F.154.
- 17 *Ibidem*, dos.926, f.143; dos.925, f.155; dos.163, f.135.
- 18 *Ibidem*.
- 19 *Ibidem*, dos.163, f.138; dos.926, f.142, f.147.